

■ Regeringsformen och jämställdheten

En granskning av könsperspektivet i Grundlagsutredningen

JESSIKA WIDE¹

Gender and Constitutional Reform

The Swedish Committee on Constitutional Reform worked during the period 2004-2008. It was charged with conducting a comprehensive review of the Instrument of Government, which is the fundamental law regulating the governing of Sweden. A gender researcher was engaged by the Committee to conduct an analysis of the Instrument of Government and to propose necessary changes. In the end no changes were made in the content of the law. Rather, the main result was the adoption of gender-neutral language. In this article I show that that gender was basically a non-issue for the Committee. There are two main explanations for this. First, gender is the basis of a hierarchical power structure in society. Issues of gender tend to be seen as deviant and not as priorities. Thus, gender is not easily formulated as a constitutional rule. Second, the Swedish tradition of constitutional minimalism makes it difficult to incorporate new issues into the constitution, because to do so violates institutionalized norms and traditions.

Introduktion

Grundlagsutredningen verkade under tidsperioden 2004-2008 och hade till uppgift att göra en samlad översyn av regeringsformen (RF), den av de svenska grundlagarna som främst reglerar Sveriges statskick. Föreliggande artikel handlar om vilket utrymme könsperspektivet fick i Grundlagsutredningen, och varför.

En stats grundlag kan sägas ha två funktioner. Dels utgörs grundlagen av grundläggande spelregler för det politiska systemet. Grundlagen kan därmed betraktas som

1 Fil. dr Jessika Wide är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet och Umeå universitet. E-post: jessika.wide@statsvet.uu.se

Tack till Oscar Larsson, Karl-Göran Algotsson, deltagarna vid forskningsseminariet i genus och politik vid Uppsala universitet, övriga verksamma i projektet "Författningsreform 2010" samt två anonyma granskare för värdefulla kommentarer samt till Riksbankens jubileumsfond vars anslag till projektet *Författningsform 2010: partierna och politikens spelregler* (P2007-0370:1-E) möjliggjorde denna forskning.

själva fundamentet för det demokratiska samhället. Dels fastslår grundlagen grundläggande normer och värderingar. Jämställdhet mellan könen kan vara ett exempel på en sådan norm. På så sätt handlar en grundlag å ena sidan om konkreta spelregler, å andra sidan om abstrakta ideal (se t.ex. Dobrowolsky & Hart 2003: 1-3; Mattsson & Petersson 2008: 8-18).

Sverige ses ofta som ett föregångsland i världen när det gäller jämställdhet och hamnar vanligtvis högt i internationella rangordningar och mätningar. Dessutom har Sverige med sina 45 procent kvinnliga parlamentsledamöter världens näst högsta kvinnorepresentation; bara Rwanda med en strikt konstitutionell könskvotering ligger högre (56 procent). Sverige har också sedan länge en ambition att applicera ett jämställdhetsperspektiv inom alla politikområden (jämställdhetsintegrering). Att då även tillämpa ett könsperspektiv i Grundlagsutredningens arbete borde således vara givet. Möjligheter för detta skapades genom att en forskare, på uppdrag av Grundlagsutredningen, skrev en rapport där regeringsformen granskades ur ett könsperspektiv (Freidenvall 2007). Några innehållsliga förändringar i regeringsformen gjordes dock inte i frågan, utan det främsta resultatet var att den reviderade regeringsformen fick ett könsneutralt språk.

Syftet med föreliggande artikel är att granska det utrymme som könsperspektivet fick i Grundlagsutredningen och att förklara detta. *För det första* redogörs för hur 1974 års och 2010 års RF hanterar kön och jämställdhet; *för det andra* beskrivs könsfördelningen bland ledamöter och anställda inom ramen för Grundlagsutredningen; *för det tredje* beskrivs hur könsperspektivet hanterades inom ramen för Grundlagsutredningen; och *för det fjärde* analyseras varför förändringarna inte blev större än de blev: Varför blev könsperspektivet en ”icke-fråga”? Artikeln baseras främst på en analys av offentliga dokument samt intervjuer med utvalda ledamöter och andra involverade i utredningsarbetet.

Jämställdhet och kön i Regeringsformen

Jämställdhet och förbud mot diskriminering

Det är två paragrafer i regeringsformen som berör jämställdhet. Förutom mindre språkliga justeringar (~~överstruken~~ ord är borttagna 2010, understrukna ord är tillagda 2010) är dessa oförändrade i 2010 års RF. En tidig paragraf (RF 1:2) är av programmatisk karaktär och ger uttryck för grundläggande värderingar. Paragrafen är inte rättsligt bindande, men kan användas till att stödja och styrka argument i den politiska debatten. Dessutom har Lagrådet i vissa fall hänvisat till paragrafen vid kritik av överlämnade lagförslag (Bull & Sterzel 2010: 55-56).

RF 1 kap. 2 § Den offentliga makten ska utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet. /.../ Det allmänna ska verka för att alla människor ska kunna uppnå delaktighet och jämlikhet i samhället och för att barns rätt tas till vara. Det allmänna ska motverka diskriminering av människor på grund av kön, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, språklig eller religiös tillhörighet, funktionshinder, sexuell läggning, ålder eller andra omständigheter som gäller den enskilde som person. /.../

Den andra paragrafen handlar om förbud mot diskriminering på grund av kön (RF 2:13). Denna paragraf är rättsligt bindande. Paragrafen är enligt förarbetena också tillämpliga vid civilrättslig lagstiftning. Det finns två undantag i bestämmelsen. Det enda undantaget rör värnplikt och det andra rör könskvotering eller andra åtgärder för att uppnå ökad jämställdhet (Bull & Sterzel 2010: 86-87).

RF 2 kap. 13 § 16-§ Lag eller annan föreskrift får ~~ej~~ inte innebära att någon missgynnas på grund av sitt kön, om ~~ej~~ inte föreskriften utgör ~~ett~~ led i strävanden att åstadkomma jämställdhet mellan män och kvinnor eller avser värnplikt eller motsvarande tjänsteplikt.

Innehållsligt gjordes således varken någon förändring av regeringsformens befintliga jämställdhetsparagrafer eller något tillägg av nya bestämmelser. Det kan redan här nämnas att de förslag som främst fördes fram i forskarrapporten kretsar kring en omformulering av RF 1:2. Det fanns ett förslag att ersätta det reaktiva ”det allmänna *ska motverka*” med det mer proaktiva ”det allmänna *ska aktivt verka för*” (Freidenvall 2007: 50-51). Detta skulle dessutom vara mer i enlighet med formuleringarna i EG-rätten (Amsterdamfördraget) och FN:s kvinnokonvention (CEDAW), där staten har ett aktivt ansvar för att avskaffa könsdiskriminering i samhället:

Konventionsstaterna fördömer diskriminering av kvinnor i alla dess former [och] är eniga om att på lämpligt sätt och utan dröjsmål inrikta sin politik på att avskaffa diskriminering av kvinnor /.../ (FN:s kvinnokonvention, art. 2)

I all verksamhet som avses i denna artikel skall gemenskapen syfta till att undanröja bristande jämställdhet mellan kvinnor och män och att främja jämställdhet mellan dem. (Amsterdamfördraget, art. 3:2).

Det skulle även kunna utgöra ett lagligt stöd åt myndigheters strävan att främja jämställdhet eller arbeta med jämställdhetsintegrering. Idag är detta inte reglerat i lag. Sverige fick även kritik av FN:s kvinnokommitté när det gäller just denna formulering:

Kommittén är bekymrad över en ny statlig utredning som drar slutsatsen att regeringsformen i den statliga grundlagen är könsblind, och könsomedveten, och att begreppet jämlikhet i grundlagen inte är i enlighet med Konventionen (CEDAW 2008).

Könsneutralt språk

Den enda förändring som gjordes av regeringsformen när det gäller kön och jämställdhet var istället att språket blev könsneutralt. I slutbetänkandet konstateras:

När det gäller konsekvenser för jämställdheten mellan kvinnor och män kan nämnas att vårt förslag innebär att regeringsformen får ett könsneutralt språk (SOU 2008:125: 622).

I både 1974 års och 2010 års RF används i hög grad könsneutrala begrepp för att benämna personer, t.ex. ’människor’, ’medborgaren’, ’statsråd’ och ’riksdagsledamoten’.

Dock användes i 1974 års RF nästan uteslutande pronomenet 'han' vid preciseringar, t.ex. i avsnitt om riksdagsledamöter, statsråd och domare. Totalt förekom i 1974 års RF 'han', 'hans' och 'honom' 41 gånger, medan 'henne' bara förekom en enda gång, i 1 kap. 5 § om statschefen. 'Hon' eller 'hennes' förekom inte alls (Freidenvall 2007: 54-55). I 2010 års RF har 'han' ersatts av 'han eller hon' (22 gånger), 'hans' har ersatts av 'hans eller hennes' (5 gånger) och 'honom' har ersatts av 'honom eller henne' (2 gånger). Några exempel på hur texten har förändrats ges nedan i form av citat från regeringsformen:

RF 4 kap. 13 § 9§ Under den tid som en riksdagsledamot är riksdagens talman eller tillhör regeringen utövas hans eller hennes uppdrag som riksdagsledamot av en ersättare. Riksdagen kan i riksdagsordningen föreskriva att en ersättare ska träda i en riksdagsledamots ställe när ~~denne~~ han eller hon är ledig. Bestämmelserna i 10 § och 12 § första stycket gäller även för talmannen och hans eller hennes uppdrag.

RF 6 kap. 2 § 9§ /.../ Statsråd får icke utöva allmän eller enskild tjänst. Ett statsråd får inte inneha någon anställning. Han eller hon får ej inte heller inneha något uppdrag eller utöva någon verksamhet som kan rubba förtroendet för honom eller henne.

RF 11 kap. 7 § Den som har utnämnts till ordinarie domare får skiljas från ~~tjänsten~~ anställningen endast om

1. han eller hon genom brott eller grovt eller upprepat åsidosättande av ~~tjänste~~ åliggande skyldigheterna i anställningen har visat sig uppenbarligen uppenbart olämplig att inneha ~~tjänsten~~ anställningen, eller
2. han eller hon har uppnått gällande pensionsålder eller ~~annars~~ enligt lag är skyldig att avgå med pension på grund av varaktig förlust av arbetsförmågan.

Dessa förändringar är självklart viktiga för jämställdheten i regeringsformen (se Irving 2008: 40-47 för en diskussion om språkets betydelse i grundlagen). De är dock ändå snarare att betrakta som språkliga justeringar av ett otidsenligt språk (se t.ex. Bull & Sterzel 2010: 20) än resultatet av mer progressiva jämställdhetssträvanden. Detta styrks också av intervjuerna med kommittéledamöterna, som menar att justeringarna snarare var ett resultat av den allmänna språkliga översyn som gjordes av regeringsformen.

Könsfördelningen i Grundlagsutredningen

Huvuddelen av föreliggande artikel behandlar det kvalitativa innehållet i Grundlagsutredningens arbete. Det är dock även av intresse att synliggöra den kvantitativa jämställdheten i arbetet, det vill säga könsfördelningen bland ledamöter och anställda.

Grundlagsutredningens arbete var mansdominerat. Arbetet pågick från den 1 november 2004 till den 31 december 2008. Utredningen leddes hela tiden av en man: De första två åren var det Lars Engqvist som var dess ordförande och de andra två åren var det Per Unckel. Totalt var det 16 kommittéledamöter under utredningens fyra år:

Tabell 1. Könsfördelning i Grundlagsutredningen jämfört med riksdagen, övriga kommittéer samt utskott. Siffrorna avser 2008; för Grundlagsutredningen avses dock 2004-2008.

	Antal		Procent	
	Kv	M	Kv	M
Riksdagen	165	184	47	53
Samtliga kommittéer	474	590	45	55
Justitiedepartementets kommittéer	82	85	49	51
Samtliga utskott	123	132	48	52
Konstitutionsutskottet	8	9	47	53
Grundlagsutredningen	6	10	38	62

10 män och 6 kvinnor (62 % män). Av dem var det 7 män och 3 kvinnor som satt under hela perioden (70 % män). Under perioden 2004-2006 bestod kommittén av 8 män och 4 kvinnor (67 % män) och under perioden 2007-2008 av 9 män och 4 kvinnor (69 % män). De sakkunniga bestod av en man och en kvinna, experterna bestod av fem män och två kvinnor samt sekreterarna bestod av fem män och fyra kvinnor. Kanslichefen var en man (Anders Eka).

Såsom visas i tabell 1 så avviker denna överrepresentation av män i Grundlagsutredningen (67 %) från det generella mönstret för såväl samtliga statliga kommittéer (55 % män) som kommittéer under Justitiedepartementet (51 % män). Utifrån teorin om "närvarons politik" (Phillips 2000) går det att argumentera för att den skeva könsfördelningen kan vara ett problem. En ojämn könsrepresentation kan innebära att olika intressen är ojämnt representerade. Tidigare forskning har också visat att kvinnliga riksdagsledamöter är lite bättre än manliga på att representera kvinnliga väljare (Wängnerud 1998; Wängnerud 2010).

Eftersom Grundlagsutredningen var en parlamentarisk kommitté, utsågs kommittéledamöterna av riksdagspartierna. Praxis är vanligtvis att varje parti nominerar en man och en kvinna. I praktiken är det därmed möjligt att uppnå en jämn könsrepresentation. Samtidigt anger dock partierna även vilken kandidat som är deras förstahandsval och detta brukar respekteras när kommittéerna sätts samman. Orsaken till den ojämn könsfördelningen i Grundlagsutredningen återfinns således ytterst hos partierna.

I Grundlagsutredningen hade de större partierna (S, C, FP, M) två ledamöter var: En man och en kvinna. De mindre partierna (V, MP, KD) hade en ledamot var. Denna ledamot var i samtliga fall en man. Tidigare forskning har visat att män och kvinnor delvis prioriterar olika frågor inom politiken (se t.ex. Wängnerud 1998; Wängnerud 2010). Det kan vara så att konstitutionsfrågor framför allt engagerar manliga politiker, som därmed har nominerats till Grundlagsutredningen av sina partier. Kvinnliga och manliga riksdagspolitiker anger dock i tidigare studier konstitutionella frågor som sitt specialområde i ungefär samma omfattning (Oskarson & Wängnerud 1995:

118). Dessutom hade de flesta kommittéledamöter i Grundlagsutredningen en bakgrund i Konstitutionsutskottet, där könsfördelningen var relativt jämn (47 % kvinnor). Däremot är det så att Konstitutionsutskottet enligt tidigare studier tillhört de mindre attraktiva utskotten bland riksdagsledamöterna, i alla fall när det gäller ordinarie ledamotsposter (Wängnerud 1997: 147; Hagevi 1998: 131).

Värt att beakta är att även tidigare utredningar i konstitutionella frågor har dominerats av män. I t.ex. *Ansvarskommittén*, vars slutbetänkande kom 2007, var också bara en tredjedel av ledamöterna kvinnor. *Grundlagberedningen*, vars slutbetänkande från 1972 som ledde fram till 1974 års RF, bestod bara av manliga ledamöter, vilket dock inte var särskilt ovanligt på den tiden. I *Demokratiutredningen*, som presenterade sitt slutbetänkande 2000, var det däremot lika många kvinnor som män bland kommittéledamöterna.

Könsperspektivet i Grundlagsutredningen

Könsperspektivet hamnar på dagordningen

Det var framför allt Vänsterpartiet som drev frågan om ett könsperspektiv i Grundlagsutredningen. Partiet hade skrivit två motioner i frågan, som båda gjorde avtryck i debatten. Den första motionen lämnades in hösten 2002 (Motion 2002/03:K296, *Feministisk analys av grundlagarna*). I motionen trycktes det på att grundlagarna framstår som strikt könsneutrala och således verkar behandla könen lika, samtidigt som författningen inte kan ses som isolerad från samhället där det *inte* råder jämställdhet på grund av en orättvis fördelning av makt mellan könen. I motionen föreslogs det en utredning som granskade och analyserade författningen ur ett könsmaktsperspektiv:

Förslag till riksdagsbeslut: Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad i motionen anförs om behovet av att tillsätta en utredning som kritiskt granskar och analyserar vår författning ur ett könsmaktsperspektiv (Motion 2002/03:K296).

Konstitutionsutskottet avtog motionen med hänvisning till att regeringen hade påbörjat ett förberedelsearbete i syfte att en samlad översyn av regeringsformen skulle inledas och utskottet ville inte föregripa det arbetet.

Utskottet utgår också från att en analys av den framtida maktfördelningen bl.a. sker utifrån ett könsperspektiv. I enlighet med det anförda anser utskottet att nämnda /motion/ bör avslås i berörda delar (Betänkande 2003/04:KU9).

Såsom ska visas senare hängde denna formulering från Konstitutionsutskottets betänkande med ända in i kommittéarbetet, utan att preciseras ytterligare. Vänsterpartiet framförde även förslaget om en konstitutionell könsmaktsanalys i partiöverläggningarna med regeringen inför Grundlagsutredningen. I stort upplevdes det finnas bred konsensus bland riksdagspartierna i frågan och bemötandet från regeringen var positivt (Einarsson 2011). I kommittédirektivet från juli 2004 är dock könsperspektivet inte specificerat i själva uppdraget, även om det nämns i bakgrunden i direktivet:

Vidare har riksdagen under våren 2004 behandlat ett flertal motioner som bl.a. rör frågor om en översyn av den svenska författningen /.../. Konstitutionsutskottet har i samband härmed uttalat att utskottet utgår från att en analys av den framtida maktfördelningen bland annat sker utifrån ett könsperspektiv (Dir. 2004:96).

Samtidigt skulle Grundlagsutredningen arbeta relativt självständigt och den var således inte förhindrad att ta upp könsperspektivet på eget initiativ:

Kommittén bör ges vida ramar för sitt arbete. Den bör i princip vara oförhindrad att ta upp alla frågor som kan anses falla inom ramen för de frågeställningar som kommittén har i uppdrag att se över (Dir. 2004:96).

När könsperspektivet inte var specificerat i kommittédirektivet, valde Vänsterpartiet att i september 2004 lämna in en ny motion (Motion 2004/05:K273, *Könsmaktsanalys av författningen*).

Förslag till riksdagsbeslut: Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad i motionen anføres om tilläggsdirektiv till översynen av regeringsformen med innebörden att det konstitutionella regelverkets förhållande till och samspel med de sociala, ekonomiska och kulturella maktrelationerna i samhället, bl.a. ur ett könsmaktsperspektiv, analyseras (Motion till riksdagen, 2004/05:K273).

I motionen listades även förslag på ett tiotal frågor som Vänsterpartiet menade borde kunna bli föremål för en analys av regeringsformen ur ett könsperspektiv. Dessa frågor var: Vilket kön har medborgaren i grundlagen? Osynliggörs kvinnor? Utmanas könsmaktsordningen? Vad säger grundlagen om könsdiskriminering och positiv särbehandling? Skyddar grundlagen patriarkala strukturer? Är de politiska institutionerna till för både kvinnor och män? Är det viktigt att kvinnor är representerade? I motionen står det även: ”Säkert finns det andra och kanske bättre formulerade frågeställningar; avsikten här har endast varit att exemplifiera och att tydliggöra vad en könsmaktsanalys skulle kunna innebära” (Motion 2004/05:K273). Vänsterpartiets ambition var att få med en formulering om könsperspektivet i ett tilläggsdirektiv till utredningen, men Konstitutionsutskottet avslög även denna motion med hänvisning till dess tidigare yttrande.

Enligt utskottets mening kan det förutsättas att frågor rörande relationen mellan de organ som uppbär den offentliga makten och deras uppgifter kommer att beröras i det arbete som Grundlagsutredningen nyligen inlett. Konstitutionsutskottet har i samband härmed uttalat att utskottet utgår från att en analys av den framtida maktfördelningen bl.a. sker utifrån ett könsperspektiv. /.../ Vad som efterfrågas i motionerna synes därmed vara tillgodosett (Betänkande 2004/05:KU23).

Inom ramen för utredningens arbete tolkades detta också som att det *var* specificerat i direktivet att en analys ur ett könsperspektiv skulle göras. Formuleringen var helt enkelt förpliktande. De intervjuade ledamöterna uppger att denna uppgift varken ifrå-

gasattes eller diskuterades inom kommittén. Sammanfattningsvis var det alltså Vänsterpartiet som förde upp frågan på dagordningen genom sina två motioner och där efter ”ägde” Vänsterpartiet frågan i kommittéarbetet, men kommittéledamöterna från alla partier var i stort positiva.

Forskarrapportens genomförande och tidsplan

Inom ramen för Grundlagsutredningen var det många olika frågor som skulle belysas av externa experter. Precis som när det gäller flera andra frågor togs beslutet att en forskare skulle få i uppdrag att skriva en rapport i frågan om könsperspektivet. I avtalet preciseras syftet enligt följande:

Syftet med genomgången är att ge en bild av regeringsformens nuvarande utformning i detta avseende /den framtida maktfördelningen bland annat utifrån ett könsperspektiv/ samt att ge underlag för vidare överväganden under utredningens fortsatta arbete. Med utgångspunkt från genomgången ska uppdragstagaren lämna förslag på områden eller frågeställningar som enligt uppdragstagaren bör bli föremål för fördjupade studier och analyser (Avtal).

Det var kansliet som tog fram ett förslag på både formulering av uppdraget och forskare. Detta godkändes sedan av kommittén. Två år efter det att utredningen dragits igång, i december 2006, fick statsvetaren Lenita Freidenvall uppdraget. Uppdraget omfattade motsvarande två månader heltid och skulle redovisas skriftligen till utredningen i form av en rapport senast i mars 2007. Rapporten presenterades slutligen på ett offentligt seminarium i september 2007.

Rapportens innehåll

Den färdiga rapporten kom in relativt sent i utredningen, ungefär samtidigt som arbetet med slutbetänkandet påbörjades. Trots detta var en viktig del i uppdraget att ge underlag för vidare överväganden, studier och analyser:

Denna rapport, som utförts på Grundlagsutredningens uppdrag, syftar till att göra en övergripande genomgång av den svenska regeringsformen ur ett könsperspektiv. Genomgången ska ge en bild av regeringsformens nuvarande utformning i detta avseende samt ge underlag för vidare överväganden under utredningens fortsatta arbete. Ett annat syfte är att mot bakgrund av den övergripande genomgången lämna förslag på områden eller frågeställningar som bör bli föremål för fördjupade studier och analyser (Freidenvall 2007: 7).

Författaren var relativt fri vad gäller rapportens innehåll. Det fanns få riktlinjer och preciseringar i uppdraget och ingenting skriftligt utöver det som stod i avtalet.

Freidenvall inleder rapporten med att diskutera centrala begrepp såsom kön, genus, jämställdhet och intersektionalitet. Därefter redogörs för hur jämställdhet kan ses som en mänsklig rättighet och hur mänskliga rättigheter har införlivats i regeringsformen. Mot bakgrund av hur jämställdhet kan betraktas som antingen formell eller reell, analyseras sedan regeringsformens formuleringar om jämställdhet. Med formell

jämställdhet avses att kvinnor och män ska ha samma fri- och rättigheter och att det inte är tillåtet att diskriminera någon p.g.a. kön. Med reell jämställdhet avses dessutom att kvinnor och män ska ha samma ställning och inflytande. Detta handlar inte om likhet i behandling utan om likhet i resultat, vilket i princip kräver aktiva åtgärder såsom särbehandling (Freidenvall 2007: 36-39). Analysen mynnar ut i fem alternativa skrivningar om jämställdhet. *För det första* påpekas det att regeringsformens formuleringar om jämställdhet främst sammanfaller med det formella jämställdhetsbegreppet. Det innebär att rätten till icke-diskriminering och lika behandling fastslås, samtidigt som det inte finns några krav om att vidta aktiva åtgärder:

I vilken utsträckning anser Grundlagsutredningen att regeringsformen vid sidan om skrivningar om icke-diskriminering och lika behandling också ska innehålla skrivningar om vikten av att främja jämställdhet? I vilken utsträckning bör vikten av att inte enbart ”verka” för en ökad jämställdhet lyftas fram, utan att det också bör finnas ett krav på att det allmänna ”aktivt” ska ”arbeta” för en ökad jämställdhet? I vilken utsträckning bör regeringsformen inta en mer progressiv ställning till jämställdhet? (Freidenvall 2007:50).

Det föreslås även att statens ansvar för att aktivt främja jämställdhet mellan könen ska betonas i regeringsformen. På så sätt skulle jämställdhet mellan könen lyftas fram som ett konstitutionellt värde och staten måste vidta proaktiva åtgärder för att författningen ska efterlevas. *För det andra* påtalas det att det i regeringsformen saknas en intersektionalistisk syn på hur olika makt- och identitetsordningar samverkar. Det framgår således inte uttryckligt att en individ kan diskrimineras på flera grunder samtidigt. Som ett konkret förslag anges att ’eller’ i uppräkningsgrunder i regeringsformen bör ersättas med ’och/eller’:

Det allmänna skall motverka diskriminering av människor på grund av kön, hudfärg, nationellt *och/eller* etniskt ursprung, språklig *och/eller* religiös tillhörighet, funktionshinder, sexuell läggning, ålder *och/eller* annan omständighet som gäller den enskilde som person (Freidenvall 2007:53).

För det tredje påpekas det att i regeringsformen används främst pronomenet ”han”, ”hans” eller ”honom” (41 gånger), medan ”henne” bara nämns en gång – om statschefen (Freidenvall 2007: 54-55). Detta innebär att även om medborgarna i regeringsformen beskrivs i abstrakta och universella termer som ”medborgare”, ”människor” och ”de enskilda” så är dessa medborgare inte könsneutrala utan män:

Språket i regeringsformen bör vara könsneutralt men inte könsblint. En åtgärd i en författningsöversyn vore således att byta ut alla ”han” och ”honom” mot ”han eller hon” respektive ”honom eller henne” /.../ Genom att använda ”han eller hon” eller ”honom eller henne” synliggörs såväl kvinnor och män som subjekt och som politiska aktörer (Freidenvall 2007:55).

För det fjärde föreslås att det i regeringsformen ska inkluderas ett uttalande mot könsrelaterat våld, eftersom könsrelaterat våld är ett brott mot de mänskliga rättigheterna: ”Det skulle kunna åtgärdas genom en skrivning såsom att ’rätten till frihet från könsbaserat våld är en förutsättning för jämlikhet/jämställdhet’” (Freidenvall 2007: 56).

Avslutningsvis analyseras tre av regeringsformens institutioner kort ur ett könsperspektiv: Valsystemet, folkomröstningsinstitutet och utnämningmakten. Valet av dessa tre institutioner baseras på utredningens uppdrag:

I uppdraget ingår /.../ att göra en utvärdering och översyn av hela valsystemet samt av de bestämmelser som reglerar regeringsbildningsprocessen och förhållandet mellan riksdag och regering i övrigt. Uppdraget omfattar även en översyn av folkomröstningsinstitutet. Kommittén ska vidare utreda frågorna om lagprövning och om det finns behov av en författningsdomstol. /.../ I uppdraget ingår härutöver att se över möjligheten att öka öppenheten vid tjänstetillsättningar (Dir. 2004:96).

Frågan om lagprövning och författningsdomstol har dock utelämnats i rapporten, vilket innebär att dessa institutioner inte alls analyseras ur ett könsperspektiv inom utredningen. I rapporten påpekas att Sverige har en internationellt sett hög kvinnorepresentation och att det proportionella valsystem som används inte kan anses missgynna kvinnors representation. Personvals-systemet kan inte heller ses som negativt för kvinnorepresentationen. Folkomröstningar ses som positiva ur ett könsperspektiv, eftersom det finns tydliga åsiktsskillnader mellan kvinnor och män samtidigt som kvinnors och mäns valdeltagande är ungefär lika högt. Utnämningmakten avgränsas i rapporten främst till tillsättningen av högre statliga chefstjänster, som generaldirektörer, landshövdingar och domare. I samband med det påtalas det att den öppenhet som i många fall har införts i rekryteringsprocesserna är positiv för jämställdheten (Freidenvall 2007: 59-94).

Rapporten avslutas i enlighet med uppdraget med ett avsnitt där förslag ges till fördjupade studier och analyser under utredningens arbete. Där nämns bland annat att det krävs fördjupade studier om personvalet, folkomröstningsinstitutet samt utnämningmakten och statliga tjänstetillsättningar ur ett könsperspektiv. Dessutom efterlyses en större studie om konstitutioner ur ett könsperspektiv med fokus på såväl hur konstitutioner hanterar kön som hur kvinnor vill utforma konstitutioner (Freidenvall 2007: 95-96).

Rapporten om könsperspektivet presenterades liksom de flesta andra rapporter på ett offentligt seminarium. Seminariet "Könsperspektiv på grundlagen" ägde rum den 28 september 2007. Seminariet inleddes med att Freidenvall presenterade rapporten och svarade på frågor. Därefter lämnades ordet till två inbjudna kommentatorer, Gertrud Åström (särskild utredare Jämställdhetspolitiska utredningen) och Claes Borgström (dåvarande jämställdhetsombudsman). Dessa hade till uppgift att dels kommentera rapporten, dels diskutera hur grundlagen används i konkret jämställdhetsarbete (Åström 2011). Seminariet var välbesökt med ett hundratal åhörare.

Könsperspektivet i övriga rapporter

Utöver rapporten om könsperspektivet producerades ytterligare tolv rapporter inom ramen för Grundlagsutredningen. Hur behandlades då kön och jämställdhet i dessa rapporter? I rapporten om valsystem diskuteras bland annat valsystemets konsekvenser för könsrepresentation och kvinnorepresentation (SOU 2007:40). I rapporten om

personval diskuteras bland annat hur kvinnliga respektive manliga väljare använder möjligheten att kunna personrösta samt vilka konsekvenser personvalet har för kvinnliga respektive manliga kandidater (SOU 2007:68). I rapporten om folkomröstningar nämns kort att europeiska folkomröstningar ibland har berört moralfrågor som i hög grad påverkar kvinnors rättigheter, till exempel rätten till abort eller skilsmässa (SOU 2007:94). I en rapport analyseras EU:s stadga om de grundläggande rättigheterna och det påpekas då att kapitel 3, som bland annat handlar om jämställdhet, går längre än den svenska grundlagen i kraven på likabehandling (SOU 2008:43).

I övriga åtta rapporter förekommer ingen diskussion alls om kön och jämställdhet. Det innebär att misstroendeförklaring och regeringsbildningar, regeringschefen, domstolar, valdeltagande, normkontroll, kommunal självstyrelse, normgivningsmakt samt krisberedskap inte diskuteras alls ur ett könsperspektiv, trots att det i flera av fallen borde vara relevant att analysera och diskutera frågan ur ett könsperspektiv.

Grundlagsutredningens slutbetänkande

Grundlagsutredningen presenterade sitt slutbetänkande i december 2008. Enligt kommittéförordningen ska konsekvenser för jämställdheten särredovisas i alla kommittéers slutbetänkanden (SFS 1998:1474 § 15). Detta görs såsom redan nämnts även i Grundlagsutredningens slutbetänkande:

När det gäller konsekvenser för jämställdheten mellan kvinnor och män kan nämnas att vårt förslag innebär att regeringsformen får ett könsneutralt språk (SOU 2008:125: 622).

Detta innebär att bara konsekvenserna av de förändringar som *görs* redovisas. Könsperspektivets effekt på slutbetänkandet får sägas vara liten. Det enda avtryck som märktes är alltså att regeringsformen skrevs om så att språket blev könsneutralt. Denna förändring är självklart inte oviktig, eftersom kvinnor tidigare exkluderas såsom lagarna var skrivna. Däremot beror förändringen troligen inte på en medveten könsmaktsanalys, utan snarare på att språket i hela regeringsformen skulle moderniseras. De intervjuade kommittéledamöterna tror också att förändringen hade gjorts även utan rapporten. Bland annat påtalades problemet redan i Vänsterpartiets motion från 2004: "... i den gällande regeringsformen är medborgaren alltid en 'han'" (Motion 2004/05:K273).

Debatten utanför kommittén

Frågan om jämställdhet i regeringsformen diskuterades inte heller *utanför* kommittén. En analys av remissvaren visar till exempel att ingen remissinstans hade någon synpunkt på något i slutbetänkandet gällande kön eller jämställdhet. Detta är relativt anmärkningsvärt med tanke på den starka kvinnorörelse som Sverige har. En förklaring kan vara att kön och jämställdhet är så osynligt i slutbetänkandet och att det kan vara svårt att tycka till om något som inte finns. Å andra sidan måste frågan ändå anses ha varit synlig i och med att det fanns en separat rapport. På något sätt var frågan en "icke-fråga" både inom och utom kommittén, men varför?

Analys av resultatet i Grundlagsutredningens betänkande

Könsperspektivet fanns tydligt med på Grundlagsutredningens dagordning. Det nämndes i utredningsdirektivet och det skrevs en specifik rapport om det inom ramen för utredningen. Det fanns inte heller något motstånd mot frågan i kommittén. Ändå fick könsperspektivet ett litet, nästan obefintligt, utrymme i diskussionerna. Resultatet i slutbetänkandet blev därmed magert. De enda förändringar som gjordes i regeringsformen var av språklig karaktär. Varför blev det så? Detta avsnitt syftar till att diskutera varför könsperspektivet inte fick något genomslag i Grundlagsutredningens arbete och slutbetänkande.

Tidigare internationell forskning antyder att det kan vara svårt för kvinnor att påverka konstitutionens utformning, eftersom kvinnor tenderar att antingen släppas in för sent eller att inte släppas in alls i processen (Dobrowolsky & Hart 2003). En förklaring skulle således kunna vara att kvinnor exkluderades från Grundlagsutredningens arbete. Detta torde dock inte vara en giltig förklaring eftersom flera kvinnliga politiker deltog i kommittéarbetet, dock utan att driva frågan. Kvinnorörelsen drev inte heller frågan och de kan inte anses ha varit exkluderade eller förhindrade att göra det. En *annan* förklaring skulle kunna vara att regeringsformen redan var perfekt i detta avseende och att det därmed inte fanns något kvar att göra. Inte heller det torde dock vara en fullt ut giltig förklaring, eftersom frågor kring kön och jämställdhet inte ges något större utrymme i regeringsformen. Könsperspektivet verkar således ha varit en ”icke-fråga” i revideringsarbetet, men varför? Det finns två huvudsakliga förklaringar till detta:

- **Könsmaktsordning i problemformulering och resursfördelning:** Kön utgör grunden för en hierarkisk maktordning i samhället. Denna hierarki ordnar könen så att män som grupp är överordnade kvinnor som grupp (Hirdman 2003). Jämställdhet mellan könen låter sig därmed inte enkelt formuleras som en konstitutionell spelregel. En del i könsmaktsordningen är ”den manliga normens primat”, d.v.s. att män och det manliga utgör normen i samhället (Hirdman 2003). Normen ses som självklar och tas för given. Frågor om kön och jämställdhet tenderar därmed att antingen inte synas eller att ses som avvikande. De hamnar således – omedvetet – lätt utanför agendan eller prioriteras i lägre grad än andra frågor.
- **Stigberoende:** Sverige har en tradition av konstitutionell minimalism, vilket innebär att grundlagen ska reglera så lite som möjligt (Gustavsson 2008). Enligt historisk- institutionell teori styrs utvecklingen av tidigare beslut och fortsätter således ofta längs samma ”stig” som tidigare (Peters 2005: 71-86). Det kan således vara svårt att föra in helt nya frågor i grundlagen, eftersom detta bryter mot institutionaliserade normer och traditioner.

Problemformuleringen

Könsperspektivet nämndes i kommittédirektivet, men det var otydligt specificerat. De intervjuade kommittéledamöterna såväl som kanslichefen menar dock ändå att det var självklart att könsperspektivet skulle utredas inom ramen för Grundlagsutred-

ningen, eftersom det nämndes i direktivet. Den oklara formuleringen verkar således inte ha spelat någon roll, utan könsperspektivet ansågs finnas på dagordningen.

Könsperspektivet var emellertid inte kopplat till något tydligt och konkret ”problem”. Det fanns ingen problembeskrivning i kommittédirektivet och inte heller någon påtalad brist eller svaghet i regeringsformen som skulle åtgärdas, utan syftet var bara att analysera regeringsformen ur ett könsperspektiv. Det var inte utvecklat i direktivet vad som avsågs med detta, och det var därmed inte definierat vilken typ av analys som förväntades göras. I utredningens direktiv används begreppet ”könsperspektiv” (Dir. 2004:96). I Vänsterpartiets första motion används dock istället begreppen ”feministisk analys” och ”könsmaktsperspektiv” (motion 2002/03:K296) och i Vänsterpartiets andra motion används begreppen ”könsmaktsanalys” och ”könsmaktsperspektiv” (motion 2004/05:K273).

Vänsterpartiet, som initialt drev frågan, visste inte heller exakt hur analysen skulle kunna se ut (Einarsson 2011). Det diskuterades inte direkt i kommittén vad som mer exakt avsågs med ett könsperspektiv eller vad analysen förväntades mynna ut i, utan det rådde bara en enighet om att det *skulle* göras. Därmed blev det upp till författaren av forskarrapporten att avgöra detta.

Könsperspektivet hamnade alltså på Grundlagsutredningens dagordning utan att vara kopplat till ett tydligt problem. Vad som avsågs med att analysera regeringsformen ur ett könsperspektiv var inte definierat. Det var en svår fråga att hantera i bemärkelsen att kunskapen i frågan ansågs vara begränsad, både i kommittén och i forskarsamhället. Forskarrapporten blev därmed främst explorativ till sin karaktär och utgjorde snarare ett diskussionsunderlag. I intervjuerna anges att rapporten var för abstrakt och teoretisk för att kunna användas i det konkreta utredningsarbetet (Einarsson 2011; Svensson 2011). Det verkar således ha funnits förväntningar på vad rapporten skulle kunna innehålla och användas till, men detta har inte formulerats i uppdraget till författaren.

Intervjuerna med kommittéledamöter visar att diskussioner om jämställdhetsfrågor i stort saknades i utredningens arbete. Det anses bland annat bero på att jämställdhetsfrågan försvann i mängden av frågor. En intervjuad ledamot påtalar att om utredningen *bara* sysslade med könsperspektiv och jämställdhet, och då inom många olika områden i samhället och i lagen, hade förmodligen frågan om regeringsformen ur ett könsperspektiv diskuterats på ett helt annat sätt. En annan ledamot medger att jämställdhetsfrågan inte var särskilt högt prioriterad inom utredningen. Vid de tillfällen då frågan väl diskuterades i kommittén, var dock stämningen allmänt positivt. Inget parti var på något sätt ”emot” frågan, utan alla tyckte att det var bra att beakta könsperspektivet. Däremot upplevde Vänsterpartiets ledamot att engagemanget hos de övriga partierna inte var så stort. Avsaknaden av såväl engagemang *som* motstånd gjorde det svårt att inom ramen för utredningen driva frågan ”till sin spets”. Eftersom det saknades både konkreta problem och konkreta förslag i frågan, diskuterades aldrig eventuella olikheter i partiernas ståndpunkter (Einarsson 2011).

Även kommitténs arbetssätt bidrog enligt de intervjuade kommittéledamöterna till att den djupgående diskussionen om jämställdhet uteblev. Kommitténs arbete var relativt fokuserat på att gå igenom paragraf för paragraf i regeringsformen och lösa de eventuella problem som fanns. Eftersom det enligt forskarrapporten inte verkade

finnas någon paragraf i regeringsformen som var omodern, felaktig eller förkastlig ur ett könsperspektiv, fanns det inte heller något behov av att diskutera frågan vidare. Regeringsformen ansågs således inte utgöra något hinder för jämställdhet och kvinnors rättigheter.

Resursfördelningen

De intervjuade kommittéledamöterna anger att det var svårt att använda forskarrapporten i utredningens arbete, eftersom den främst utgjorde en teoretisk text och ett diskussionsunderlag och knappt innehöll några konkreta tillämpbara förslag. Uppdraget motsvarade endast två månaders heltidsarbete. Detta kan jämföras med några av Grundlagsutredningens övriga rapporter, som utarbetades av expertgrupper bestående av såväl jurister som forskare i andra ämnen. Detta gällde t.ex. frågorna om den kommunala självstyrelsens grundlagsskydd, modeller för normkontroll samt domstolarna. Dessa expert- och referensgrupper hade inte bara till uppgift att fördjupa sig i de specifika frågorna, utan skulle även formulera förslag på specifika kapitel i regeringsformen. Om en liknande satsning gjorts på frågan om könsperspektiv, med en grupp bestående av experter med olika kompetenser (t.ex. statsvetare, jurister och jämställdhetspraktiker) och med ett tydligare uppdrag att formulera konkreta förslag, hade resultatet förmodligen blivit ett annat.

Skälet till att könsperspektivet behandlades i en kortare rapport, och inte av en expertgrupp, uppges främst vara att detta område var ”oplöjd mark” där det först måste ”plöjas” och inhämtas kunskap innan man kunde gå vidare. Expertgrupperna utredde frågor där det redan ansågs finnas kunskap och där man således hade möjlighet att gå vidare och ta fram dessa konkreta lagförslag (Eka 2011). De flesta övriga enskilda forskaruppdrag inom ramen för utredningen motsvarade två månaders arbete, vilket främst förklaras med att det var vad budgeten tillät (Eka 2011).

Forskarrapporten om könsperspektivet presenterades för kommittén i ett relativt sent skede i utredningen och borde även av denna anledning ha haft svårt att sätta tydliga spår i kommitténs arbete. Rapporten presenterades i september 2007, bara drygt ett år innan slutbetänkandet kom. Ett alternativ hade kunnat vara att ta fram forskarrapporten direkt i början av utredningen. Könsperspektivet hade då kunnat beaktas genomgående. Därmed hade den kunnat utgöra både en grund för övriga rapporter och ett diskussions- och analysverktyg för kommitténs ledamöter under hela utredningen. Det är möjligt att detta hade gjorts om könsperspektivet hade lyfts fram tydligare i kommittédirektivet.

Delar av rapporten om könsperspektivet har också mer karaktären av avstamp inför fortsatta kartläggningar och analyser än konkreta förslag:

Sammanfattningsvis har detta kapitel syftat till att problematisera regeringsformen ur ett könsperspektiv samt att mot bakgrund av sex analytiska kategorier eller teman *ge läsaren verktyg att själv* kunna identifiera och reflektera över konstitutionella normer och strategier som kan främja ökad jämställdhet mellan könen. Dessa teman ska ses som ett försök *att öppna upp fältet för diskussion*, och det

bör därför inte uteslutas att det kan finnas andra relevanta teman som kan problematiseras (Freidenvall 2007: 57, min kursivering).

I denna rapport har en översiktlig genomgång av den svenska regeringsformen ur ett könsperspektiv gjorts. Syftet var att ge en bild av regeringsformens nuvarande utformning i detta avseende samt *ge underlag för vidare överväganden* under utredningens arbete. Ett annat syfte var att mot bakgrund av denna genomgång lämna förslag på områden eller frågeställningar *som bör bli föremål för fördjupade studier och analyser* (Freidenvall 2007: 95, min kursivering).

Det var preciserat i uppdraget att rapporten skulle lämna dessa förslag på områden som borde studeras vidare. Det var sedan upp till kommittéledamöterna att besluta om frågan skulle utredas vidare när rapporten kom, men detta gjordes inte. De intervjuade ledamöterna menar att detta beror på att inte rapporten pekar på några konkreta brister eller problem i regeringsformen, förutom avsaknaden av ett könsneutralt språk.

Den svenska författningstraditionen (stigberoendet)

Sverige har en tradition av konstitutionell minimalism, vilket innebär att grundlagen bör reglera så lite som möjligt. I princip reglerar en minimalistisk grundlag inte alls politikens *inhåll* utan bara *formerna*, det vill säga främst val, regeringsbildning och grundläggande fri- och rättigheter (Gustavsson 2008). Minimalismen kan göra att jämställdhetsfrågor hamnar utanför grundlagen, eftersom det kan betraktas som innehållsliga frågor om reella maktförhållanden i samhället. Exempel på dylika jämställdhetsfrågor som skulle kunna förekomma i en konstitution rör reell jämställdhet, könsrelaterat våld, jämställdhetsintegrering och könsrepresentation. Språket i den svenska grundlagen är också relativt avskalat. Den vedertagna uppfattningen om vad som ska stå med i grundlagen och inte, kan därmed påverka hur jämställdhetsfrågor hanteras konstitutionellt. Det uttrycks bland annat i följande riksdagsdebatt (interpellation 2008/09:107):

Men med de formuleringar som vi har i grundlagen, som ändå är tydliga och tar upp jämställdhet, varje människas rättigheter och allt som där står, känns det lite fel att använda de begränsade resurser vi har för rättsligt arbete till att ändra eller fundera över detaljer i grundlagen, när det finns så oändligt mycket annat att göra i den reella världen för att åstadkomma ett resultat när det gäller jämställdhet (Beatrice Ask, M).

... här handlar det faktiskt om kvinnor som utgör 50 procent av befolkningen. Det är viktigt att det speglas i våra grundlagar som är en hörnsten i vår samhällsstruktur och vårt samhällsskydd. Jag vill helt enkelt säga att regeringen uppenbarligen varken har vilja eller förmåga att skapa verktyg och strategier för att bekämpa den rådande könsmaktsordningen i dagens samhälle. Man är varken intresserad eller bryr sig. Den borgerliga regeringen nöjer sig tydligen med endast de formella villkoren enligt våra grundlagar, att både män och kvinnor har samma demokratiska fri- och rättigheter (Aminéh Kakabaveh, V).

Inlägget av justitieminister Beatrice Ask stödjer den minimalistiska traditionen och sammanfaller med ett formellt jämställdhetsbegrepp, medan riksdagsledamot Amineh Kakabaveh förespråkar reglerandet av reell jämställdhet i grundlagen. Här skulle man eventuellt kunna tänka sig att det finns en höger-vänster-dimension i hur partierna ser på hanterandet av jämställdhetsfrågan i grundlagen, eftersom partier till vänster tenderar att oftare prioritera frågor kring jämställdhet än partier till höger. Partiernas ståndpunkter i frågan diskuterades dock inte i Grundlagsutredningen och det går därför inte att analysera detta inom ramen för denna artikel.

I forskarrapporten hämtades framför allt inspiration från Sydafrikas konstitution och det nämndes även ett par konkreta förslag baserade på denna (Freidenvall 2007: 49), t.ex. när det gäller könsrelaterat våld (Freidenvall 2007: 56). Den utförliga sydafrikanska konstitutionen krockar dock med traditionen av konstitutionell minimalism i Sverige, där grundlagen reglerar politikens former och inte dess innehåll. En av de intervjuade ledamöterna menar att det hade krävts ”en helt annan typ av regeringsform” för att kunna inkludera texten om könsrelaterat våld och att det således låg utanför kommitténs uppdrag. Tidigare forskning har också visat att det generellt är lättare att föra in jämställdhetsfrågor i konstitutionen när den skapas eller skrivs om helt och hållet, än om den bara revideras (se t.ex. Dobrowolsky & Hart 2003; Baines & Rubio-Marin 2005).

Sammanfattande diskussion

Denna artikel har behandlat könsperspektivet i Grundlagsutredningen. I kommittédirektivet fanns det angivet att en analys av regeringsformen ur ett könsperspektiv antogs göras. Inom ramen för utredningen skrevs därför en forskarrapport, som dock inte fick någon effekt på slutbetänkandet. Frågan fick inte heller något större utrymme i kommitténs diskussioner. De enda förändringar som gjordes av regeringsformen ur ett könsperspektiv var snarast av redaktionell natur, nämligen att språket blev könsneutralt. Jämställdhet kan anses ha varit en ”icke-fråga” i utredningen.

Internationell forskning pekar på betydelsen av kvinnors närvaro i arbetsprocessen. Män dominerade visserligen i utredningsarbetet, men kvinnor kan inte sägas ha varit exkluderade i arbetet eller förhindrade att påverka processen, varken internt eller externt. I föreliggande artikel nämns istället två andra tänkbara förklaringar till varför jämställdhet blev en ”icke-fråga”. För det första kan det vara svårt att formulera konstitutionella spelregler om kön, eftersom kön är en del i en hierarkisk maktordning. I och med detta ses frågor om kön och jämställdhet lätt som annorlunda och avvikande jämfört med andra politiska frågor och ges därmed lägre prioritet och mindre resurser. Inom Grundlagsutredningen skrevs visserligen en forskarrapport om könsperspektivet, men denna får anses vara relativt begränsad jämfört med flera av de andra rapporterna. För det andra gör traditionen av konstitutionell minimalism det svårt att föra in nya frågor i konstitutionen, eftersom detta bryter mot institutionaliserade normer. Internationell forskning påtalar att det är lättare att föra in jämställdhetsfrågor i konstitutionen när den ska skrivas om helt.

Referenser

- Amsterdambfördraget* (97/C 340/01).
- Avtal: Uppdrag att genomföra en analys av regeringsformen ur ett könsperspektiv*, Grundlagsutredningen, den 22 december 2006 (stencil).
- Baines, Beverly & Rubio-Marin, Ruth, 2005. *The Gender of Constitutional Jurisprudence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Betänkande 2003/04:KU9. *Författningsfrågor*.
- Betänkande 2004/05:KU23. *Författningsfrågor*.
- Bull, Thomas & Sterzel, Fredrik, 2010. *Regeringsformen. En kommentar*. Stockholm: SNS Förlag.
- CEDAW, 2008. *CEDAW kommitténs kommentarer och rekommendationer till Sveriges regering efter granskningen den 25 januari 2008* (stencil).
- Dir. 2004:96. *En samlad översyn av regeringsformen*.
- Dobrowolsky, Alexandra & Hart, Vivien, 2003. *Women Making Constitutions. New Politics and Comparative Perspectives*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Einarsson, Mats, 2011. Intervju den 25 januari 2011 (kommittéledamot i Grundlagsutredningen 2004-2008, Vänsterpartiet).
- Eka, Anders, 2011. Telefonintervju den 18 februari 2011 (kanslichef för Grundlagsutredningen).
- FN:s kvinnokonvention (Konventionen om avskaffande av alla former av diskriminering av kvinnor).
- Freidenvall, Lenita, 2007. *Regeringsformen ur ett könsperspektiv. En övergripande genomgång*. Grundlagsutredningen, SOU 2007:67.
- Freidenvall, Lenita, 2011. Telefonintervju den 16 februari 2011 (forskare, Stockholms universitet).
- Gustavsson, Sverker, 2008. ”Att fästa makten på papper” s. 131-150 i Bennich-Björkman, Li & Blomquist, Paula (red), *Mellan folkhem och Europa. Svensk politik i brytningstid*. Malmö: Liber Förlag.
- Hagevi, Magnus, 1998. *Bakom riksdagens fasad*. Göteborg: Akademiförlaget Corona.
- Hirdman, Yvonne, 2003. *Genus. Om det stabila föränderliga former*. Malmö: Liber Förlag.
- Hjelm Wallén, Lena, 2011. Telefonintervju den 16 februari 2011 (kommittéledamot i Grundlagsutredningen 2004-2008, Socialdemokraterna).
- Interpellation 2008/09:107. *Könsblind regeringsform*.
- Irving, Helen, 2008. *Gender and the Constitution. Equity and Agency in Comparative Constitutional Design*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mattsson, Ingvar & Petersson, Olof, 2008. *Svensk författningspolitik*. Stockholm: SNS Förlag.
- Motion 2002/03:K296. *Feministisk analys av grundlagarna*.
- Motion 2004/05:K273. *Könsmaktsanalys av författningen*.
- Oskarson, Maria & Wängnerud, Lena, 1995. *Kvinnor som väljare och valda*. Lund: Studentlitteratur.
- Peters, B. Guy, 2005. *Institutional Theory in Political Science. The 'New Institutionalism'*. London: Continuum.
- Phillips, Anne, 2000. *Närvarons politik. Den politiska representationen av kön, etnicitet och ras*. Lund: Studentlitteratur.
- SFS 1974:152. *Regeringsformen*.
- SFS 1998:1474. *Kommittéförordningen*.
- SOU 2007:40. *Valsystem och representationseffekter – En jämförande studie av 25 länder*.
- SOU 2007:68. *Ett decennium med personval – Erfarenheter och utfall*.

- SOU 2007:94. *Folkomröstningar i Europa*.
- SOU 2008:43. *Tre rapporter till Grundlagsutredningen*.
- SOU 2008:125. *En reformerad grundlag*. Betänkande av Grundlagsutredningen.
- Svensson, Ingvar, 2011. E-postkorrespondens den 19 februari 2011 (kommittéledamot i Grundlagsutredningen 2004-2008, Kristdemokraterna).
- Wängnerud, Lena, 1997. ”Varannan damernas’ i riksdagens utskott”, s. 135-156 i Mattson, Ingvar & Wängnerud, Lena (red.), *Riksdagen på nära håll. Sju studier av riksdagsarbetet*. Stockholm: SNS Förlag.
- Wängnerud, Lena, 1998. *Politikens andra sida. Om kvinnorepresentation i Sveriges riksdag*. Göteborg: Göteborg Studies in Politics, No. 53.
- Wängnerud, Lena, 2010. ”Minskade könsskillnader i Sveriges riksdag”, s. 209-241 i Brothén, Martin & Holmberg, Sören (red.), *Folkets representanter. En bok om riksdagsledamöter och politisk representation i Sverige*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- Vänsterpartiet, 2004. *Vänsterpartiets utgångspunkter och förslag inför översynen av Regeringsformen*, PM 2004-02-07 (stencil).
- Åström, Gertrud, 2011. Telefonintervju den 14 februari 2011 (särskild utredare för Jämställdhetspolitiska utredningen).